

UNIVERSITAT
POLITÈCNICA
DE VALÈNCIA

**CAPÇALERES I IMATGES GRÀFIQUES APAREGUDES EN LES
PUBLICACIONS PERIÒDIQUES VALENCIANES PERTANYENTS
A LA COL·LECCIÓ NAVARRO CABANES.**

EL SEU ESTUDI I EVOLUCIÓ GRÀFICA.

RESUM

AUTORA: M. CRISTINA ALBERTO HOMS

DIRECTORS: EMILIO ESPÍ CERDÁ I MANUEL MARTÍNEZ TORÁN

DEPARTAMENT DE DIBUIX
PROGRAMA DE GRAVAT I ESTAMPACIÓ

FACULTAT DE BELLES ARTS DE SAN CARLOS.
UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE VALÈNCIA.

ÍNDEX

1. Introducció	3
2. Estat de la qüestió	5
3. Objectius cercats a la tesi	10
4. Anàlisi de les capçaleres i imatges gràfiques aparegudes en les publicacions periòdiques valencianes pertanyents a la col·lecció Navarro Cabanes. El seu estudi i evolució gràfica.	13
5. Conclusions.....	15

Josep Navarro Cabanes

1.Introducció

La Col·lecció Navarro Cabanes està constituïda en gran mesura per nombres solts de tot tipus de periòdics i revistes locals i de fora de València. Poques són les sèries completes que es troben en ella, però tanmateix continua suscitant un gran interès ja que conté alguns títols inèdits dels que coneixem la seua existència perquè formen part de la donació i es conservaren gràcies a un interès per tot allò relacionat amb premsa que Navarro Cabanes mantingué al llarg de la seua vida.

Esta tesi aborda un estudi relacionat amb el contingut gràfic plàstic de la Col·lecció Navarro Cabanes concretat exclusivament en aquelles publicacions pertanyents a la Comunitat Valenciana y restringit als paràmetres temporals que la mateixa col·lecció delimita. Un espai temporal en que succeeixen esdeveniments històrics de gran rellevància per al país.

Comença el segle XIX amb la Guerra de la Independència, Espanya es debat entre el absolutisme i el liberalisme, experimenta les primeres revolucions burgeses i perd les colònies, últims vestigis del que fóra un gran imperi. Per altra banda assistim al naixement del segle en una renovada era industrial. L'era del maquinisme s'inicia amb els primers artificis de vapor i unes precàries xarxes ferroviàries. Tot això en un país amb un desenvolupament industrial tardà que eix lentament d'un món rural i que en el seu procés assimilador, integra progressivament les seves tecnologies i tendències artístiques que es desenvolupen en Europa. Al canvi de segle, li succeeixen una sèrie d'esdeveniments socials i polítics que afectaran directa o indirectament a la societat espanyola. La Primera Guerra Mundial, va acabar de sumir al país en una crisi que junt a un lent procés de modernització, no consumava el seu desenrotllament.

Pel que fa a la indústria de la impremta, la tecnologia, també va influir en els mitjans de impressió, que anirien modernitzant-se progressivament, conforme els nous descobriments, anaren introduint-se des d'Europa i més endavant inclús des dels Estats Units. Ja a finals de segle comencen a aplicar-se les noves tècniques fotomecàniques en la premsa industrial, que poca poc, aniran estenent-se i adoptant-ne en impremtes menors.

Aquesta investigació s'ha desenvolupat a partir d'un estudi observacional, que ens permet identificar els caràcters d'arrelament local i els procedents d'influències estètiques principalment europees o de tipus nacional, a partir de publicacions estrangeres i d'edicions realitzades en ciutats cosmopolites tals com Madrid i Barcelona de que ens valem com referents. Es va analitzar l'estat de la premsa valenciana dins del segment cronològic que ens ocupava, tenint com punt de partida, les editorials i les impremtes localitzades en les províncies de la regió lleuantina, atenent en especial a les localitats més industrialitzades o que gaudeixen d'una economia emergent, com Xàtiva, Alcoi, Ontinyent, Sueca, Alzira i Xelva en València; Sogorb en Castelló; Dènia, Elx i Oriola en Alacant, per citar alguns exemples, incloent com és de suposar els nuclis urbans de Castelló, València i Alacant, amb el fi de conèixer el desenvolupament i l'expansió dels tallers d'impressió al llarg d'aquests dos últims segles. S'ha procurat realitzar també alguns esbrinaments concernents als il·lustradors que poblaren les pàgines d'aquelles publicacions que estan identificades, malgrat moltes són anònimes. Aquelles publicacions que no ens aporten cap interès gràfic particular, seran al·ludides en el treball per pertànyer a la col·lecció però sense aprofundir en una descripció formal exhaustiva respecte d'elles.

S'han realitzat nombrosos estudis respecte d'eixa donació i la col·lecció es troba catalogada i digitalitzada en l'Hemeroteca Municipal de Valencia, on he obtingut les imatges gràfiques. No obstant, la singularitat d'aquest treball respon a una inquietud dirigida cap l'anàlisi dels processos transformadors de la imatge gràfica i no al d'una mera catalogació bibliogràfica, ja que la catalogació desenrotllada comenta els aspectes formals i artístics d'aquells exemplars que manifesten un interès especial i que proporcionen uns elements que a posteriori ens permetran elaborar les conseqüents conclusions. Es tracta llavors d'una investigació que analitza en els seus continguts i es concreta en un marc temporal, que manifesta canvis significatius i dóna compte de l'estat de salut de les publicacions valencianes en aquest període tan assenyalat pels esdeveniments i al mateix temps ens condueix cap un coneixement més profund del periodisme valencià i de la seva història. Al valor històric de la premsa recavada per aquest intel·lectual, li sumem un valor estètic i artístic, producte de l'evolució de la gràfica, la tecnologia, del gust i les tendències predominants de l'època. L'estudi de les capçaleres i imatges gràfiques

pertanyents a esta col·lecció, ens permet reflexionar al voltant de la productiva activitat dels artistes gràfics que treballaven en els tallers d'impressió quan la fotomecànica començava de forma incipient afer la seva aparició en la premsa escrita.

2. Estat de la qüestió

La Col·lecció Navarro Cabanes té la particularitat d'abraçar un espai de temps idoni per a la realització d'un estudi dedicat a l'anàlisi de les imatges gràfiques valencianes del període que comprèn. La rellevància que el segle XIX manifesta respecte al desenvolupament de les tècniques gràfiques és del tot coneguda, descobrir-les en la premsa valenciana serà el nostre propòsit.

Navarro Cabanes visqué entre segles, i la seva col·lecció testimonia un període polític, social i econòmic que reflecteix una manera d'entendre l'entorn i d'expressar-lo a través de la imatge, la paraula i d'una estètica que es transformen en un lent procés revolucionari. No obstant quan em qüestiono el per què d'esta col·lecció i no d'un altra, em remet als orígens de la meua primera incursió a l'Hemeroteca Municipal de València, on fotografiava uns gravats antics per al treball de doctorat que vaig realitzar en el curs impartit per Antonio Tomás San Martín, i recordo haver tingut ocasió de parlar amb Isabel Guardiola Sellés, autora del catàleg de la col·lecció, qui em va informar de la seva importància i transcendència .

Respecte al curs de doctorat que vaig realitzar amb Fernando Evangelio, "La imatge impresa en el segle XIX: Estudi d'una revolució conceptual i tècnica", el mateix contingut em va dur a l'aprofundiment d'aquesta qüestió. La història de la producció de publicacions periòdiques de caràcter autòcton, tan en llengua vernacle com en castellà procedents del nostre passat contemporani és un tema interessant que bé mereix el seu estudi.

Ens enfrontem ara a l'estat de la qüestió respecte al que versarà la tesi. El fet d'interessar-me per la figura de Josep Navarro Cabanes sorgí a partir del coneixement de l'existència d'una donació en l'Hemeroteca Municipal de València, és llavors quan reflexiono respecte la possibilitat d'elaborar un treball investigador on l'objectiu sigui el d'analitzar els aspectes tècnics i artístics de

les portades, i en especial les capçaleres i les imatges gràfiques existents en les publicacions valencianes del segle XIX i començament del segle XX pertanyents al fons que llegà a l'Ajuntament de València.

Cert és que ja existeix una catalogació realitzada per Isabel Guardiola, que com bona arxivista arreplega unes dades que figuren normalitzades, vàlides per qualsevol individu interessat en localitzar alguna publicació concreta. Esta catalogació té un valor i funcionalitat informativa necessària per al treball pretès, però s'ordena alfabèticament i no inclou els continguts formals de les capçaleres ni ens informa del contingut de les seves imatges. Tanmateix, el treball realitzat en esta tesi té altres plantejaments, un del quals és seleccionar i classificar les publicacions pertanyents a la col·lecció que hagin sigut editades en alguna de les tres províncies valencianes. Ordenada tipològicament, esta classificació, inclourà les seves característiques, formals i tècniques, sota una valoració estètica, relacionada amb la imatge gràfica i la presència exterior i si cal també interior de les publicacions seleccionades. Al mateix temps, aquest recull de dades ens permetrà la tasca d'extraure algunes conclusions o verificar els coneixements ja existents, si bé amplificar la visió que sobre la imatge gràfica de la premsa valenciana es té. Per altre banda ens enfrontem a les obres escrites per Navarro Cabanes i els estudis realitzats per Antonio Laguna sobre Premsa valenciana.

En relació a l'obra de Navarro Cabanes, *Catalec bibliogràfic de la Premsa Valenciana*, es centra exclusivament en les publicacions valencianes realitzades en llengua vernacla d'un període concret mentre que *Apuntes bibliográficos de la Premsa Carlista*, ho fa d'un context geogràfic més ampla i sols d'un tipus concret de premsa política. Ambdues obres són sense cap dubte referents importants per aquesta empresa, però insuficients per a l'anàlisi pretès.

Antonio Laguna Platero, és Doctor en Història per La Universitat de València, al 1986. Ha estat professor d'Història del Periodisme a la Fundació Universitària San Pablo CEU i subdirector d'investigació en ella. Ha escrit i publicat al voltant de premsa valenciana i de la seva història i és notable coneixedor en esta matèria. Els seus llibres han estat un fort suport per a l'execució d'esta tesi.

Durant el procés d'investigació que he dut a terme, el meu camp de treball ha estat principalment la Hemeroteca Municipal de València, en la Plaça Maguncia nº1, on es troba el fons "Navarro Cabanes", a partir del qual s'ha elaborat el treball amb les imatges gràfiques escollides, el seu estudi i tipificació. He tingut ocasió també, de consultar en ella algunes bibliografies del fons de Cabanes. Igualment he visitat la Biblioteca de la Universitat de València del carrer de la Nau per a poder estudiar una de les obres de Navarro Cabanes titulada "El Padre Traggia" on s'ha pogut localitzar el manuscrit inèdit d'aquest notable frare de l'Ordre Carmelita que es troba en el mateix arxiu de la Universitat, amb el que es va inspirar per a escriure el llibre dels Carmelites en temps de la invasió del francès. També s'ha visitat la Biblioteca del MUVIM, que disposa de alguns llibres d'interès sobre publicacions periòdiques d'altres fons. He realitzat freqüents visites al Museu Nacional de la Impremta del Monestir del Puig amb l'objecte d'observar les premses existents, els tipus i les matrius que s'empraven al segle XIX, les galeres o caixes componedores i el producte d'impressió. Existeix al museu un panell expositor amb una relació de periòdics valencians datats cronològicament. També en aquest espai museístic, és possible valorar l'evolució dels processos tecnològics dels seus orígens fins els nostres dies.

Per altra banda s'ha pogut localitzar material a l'arxiu de Bocairent, gràcies a la col·laboració incondicional del seu alcalde qui em va proveir, del llibre *Bocairent*, obra de Navarro Cabanes que es va mantindre inèdita fins l'any 2004 en que fou editada per Vicent Satorres Calabuig. Per finalitzar i en la Biblioteca Nicolau Primitiu de San Miquel del Reis s'han localitzat la Col·lecció dels Goigs a la Santíssima Verge del Desamparats i un assaig al voltant dels mateixos, l'autoria de les dues obres pertany a Navarro Cabanes, així com el follet *Oratoria Monessipal* del que consten diversos exemplars de diferents editorials i també es troba al mateix lloc

Respecte a les imatges seleccionades, s'han escollit aquelles que oferien major interès gràfic i artístic, a partir de la base digitalitzada de la col·lecció amb que compta l'Hemeroteca. Darrera d'una prèvia recerca de mesos, també s'han fotografiat alguns originals, a pesar de les reticències per part dels responsables de l'Hemeroteca, a causa del mal estat de conservació en que es

troben algunes publicacions d'aquest fons. En la selecció s'ha tingut en compte l'estat del document. En cas de trobar-lo molt deteriorat s'han fotografiat d'altres nombres del mateix exemplar en millor estat. Si es tractava d'una de les publicacions rares que conté la col·lecció s'escollia, sempre i quan tingués els trets gràfics i visuals cercats per als nostres objectius.

Altra dels criteris, ha estat el prioritzar les primeres numeracions. S'han seleccionat en lo possible els números ú o les publicacions soltes. Tenint en compte que Navarro Cabanes col·leccionava preferentment les primeres, això no ha representat gran dificultat.

Quan alguna de les planes interiors oferia cert interès visual, com és el cas d'algunes revistes artístiques, literàries il·lustrades, satíriques amb imatges humorístiques o caricaturesques o de pàgines on el contingut publicitari suggerís algun tipus de curiositat o innovació, també han estat seleccionades, per la peculiaritat de les seves característiques tècniques, artístiques, tipogràfiques i compositives. Així mateix, s'han seleccionat aquelles pàgines que contenien fotogravats, per lo innovador de l'època.

Ja que el mostratge de la investigació es centra en un període concret, s'han escollit aquelles portades que corresponen a aquest període i no d'altre anterior.

Una vegada seleccionades les capçaleres i les imatges gràfiques, s'ha consultat el catàleg de l'Hemeroteca per a la seua posterior classificació cronològica i tipològica i tindre coneixement dels nombres que conté la col·lecció d'eixos exemplars. També s'ha pogut obtindre informació respecte del format amb el que foren impresos. He pogut introduir més detalls a partir d'altres fons bibliogràfiques, com el llibre *Navarro Cabanes, Papers de Premsa*, de Antonio Laguna, que anomeno en la bibliografia, perquè tota la informació que adjunta Antonio Laguna al voltant de la premsa valenciana i de Navarro Cabanes ha estat fonamental per a iniciar-me en aquest treball.

La catalogació realitzada per Navarro Cabanes té un plantejament diferent, però aporta una quantitat de dades considerables i molt significatius i a tindre en compte en aquesta empresa. La seua catalogació, rica i minuciosa en detalls i anècdotes té un valor històric. Esta catalogació es reig per l'antic sistema de mesura on s'indicava amplària i llargària del paper imprès.

Esta tesi, està plantejada en blocs paral·lels que aborden els diferents continguts, amb l'objectiu de dirigir-los cap la consecució d'unes conclusions finals. El bloc d'història es subdivideix en dos apartats, un que versa sobre el desenvolupament i evolució del disseny tipogràfic, centrat en els segles XIX i primer terci del segle XX i altre relacionat amb el periodisme espanyol comprès en el mateix segment cronològic i que ens aproxima de forma progressiva al periodisme valencià, amb la finalitat consegüent d'analitzar la seva repercussió en el tipus de capçaleres i imatges gràfiques estudiades.

La contextualització ens permet fixar una delimitació, ja que la col·lecció reuneix publicacions que ens remunten a mitjans del segle XVII fins incloure la data aproximada de la mort del seu donador, inclús hi ha alguna publicació que supera esta data.

Al voltant de la figura de Josep Navarro Cabanes, s'ha desenvolupat un treball monogràfic que contribueix a comprendre el sentit i transcendència de la seva col·lecció i el seu profund arrelament per lo valencià. Periodista, assagista, bibliotecari, col·leccionista i defensor fidel dels seus ideals tradicionalistes, és peça d'un escenari cultural en ple canvi de segles, on la mirada estava dipositada en els grans moviments internacionals i poc atreta per la problemàtica nacional valenciana, i que a pesar de tot tractarà de rescatar, salvaguardar, i en major o menor mesura formar part d'un llegat cultural. La seva versatilitat entre la producció erudita, i les seves creacions més populars, junt a la seva ferma voluntat en l'empresa laboriosa de la catalogació de diversos tipus de publicacions, ens indica que estem al davant d'una personalitat forta que ocupa un lloc i un ser determinant en el seu temps.

Amb el fi de desenvolupar i ampliar els meus coneixements he recercat en diverses fonts bibliogràfiques, algunes d'elles concernents a la història del periodisme, tan espanyol com valencià. També han estat consultades altres catalogacions de publicacions i d'estampes valencianes amb l'objecte d'aprendre a estructurar i dissenyar una fitxa de catalogació útil per aquest treball. Per aprofundir en el coneixement de l'evolució tipogràfica s'ha obtingut informació a partir de llibres especialitzats en el tema. Altres textos consultats foren els relacionats amb procediments tècnics del gravat, la fotomecànica i de la impremta.

3. Objectius cercats a la tesi

Aquest treball d'investigació, té com objectius els assenyalats a continuació:

Objectius generals:

1. Conèixer els diferents tipus de publicacions existents en la Col·lecció del periodista Josep Navarro Cabanes.

Objectius específics:

1.1. Localitzar el lloc de provinença de cada publicació.

1.2. Identificar la llengua vehicular utilitzada.

1.3. Seleccionar aquelles publicacions pertanyents sols a la Comunitat Autònoma Valenciana.

1.4. Conèixer el lloc d'impressió i/o de reimpressió, la seu social, editors i directors responsables si els hagués.

2. Realitzar un estudi al voltant de les tècniques emprades en les impremtes espanyoles i especialment en les valencianes, durant el període que comprèn la col·lecció.

Objectius específics:

2.1. Determinar si la publicació es va realitzar mitjançant tècniques tipogràfiques en calent o en fred.

2.2. Identificar l'ús de la linotípia i el de la premsa rotativa en les publicacions que mostren evidències d'haver estat impreses mitjançant aquests procediments.

2.3. Identificar les tècniques emprades per a la reproducció de la imatge gràfica en les publicacions que les continguin: Xilogràfiques, en talla dolça, litogràfiques o fotogravat.

3. Analitzar qualsevol indicatiu que desvetlli una possible evolució tecnològica de les publicacions periòdiques valencianes en l'espai temporal estudiat.

Objectius específics:

3.1. Estudiar quan la quantitat de nombres d'una mateixa publicació ho permeti, les millores realitzades a partir de la més antiga, analitzant la introducció de nous elements com pogueren ser imatges y la seva reproducció tècnica o modificacions i innovacions en els tipus de caràcters emprats tant en la capçalera com en el cos de text.

3.2. Analitzar la seva estructura y maquetació, diferenciant la maqueta horitzontal, vertical y el format tabloide.

3.3. Avaluar la introducció progressiva del color en les publicacions, indicant si estan impreses en blanc i negre, en tinta de color, o si es tracta d'una bicromia o una quadricromia. Analitzar la presència del color en el conjunt de la col·lecció i en especial de la premsa valenciana.

4. Estudiar les corrents estètiques i els estils artístics que influïren en el disseny gràfic dels segles XIX i XX, i la seva repercussió en les publicacions autòctones.

Objectius específics:

4.1. Realitzar una valoració de la presència de la imatge neoclàssica en la col·lecció.

4.2. Valorar la presència del Romanticisme a les publicacions periòdiques valencianes pertanyents a la donació de Cabanes, identificant els gèneres propis d'aquest estil que apareixen en ella. Identificació del retrat romàntic, de la imatge satírica, de la imatge costumista, de la imatge històrica i de la imatge de la moda.

4.3. Identificar la presència de la imatge circumscrita en corrents realistes, en les publicacions valencianes de la col·lecció. Realisme costumista, de crítica social y naturalisme.

4.4. Avaluar la presència del Modernisme, Noucentisme i Art Deco en les publicacions valencianes seleccionades.

4.5. Avaluar la presència d'altres influències avantguardistes, como d'Impressionisme i el Luminisme, el Cubisme, el Constructivisme, el Futurisme i el Surrealisme.

4.6. Valorar la predominança de lo figuratiu en front de lo abstracte a l'imaginari publicitat de la col·lecció.

1. Identificar les particularitats de les publicacions periòdiques de la regió valenciana.

Objectius específics:

5.1. Identificar els tipus costumistes autòctons.

5.2. Identificació de la presència d'influències del Barroc Valencià.

5.3. Analitzar l'impacta del Luminisme valencià en relació a la quantitat de reproduccions d'imatges inspirades en aquest estil a les publicacions de Cabanes.

5.4. Valorar la presència de la reproducció d'obres realitzades per artistes valencians a les publicacions.

5.5. Realitzar un anàlisi de les escenes prototípiques i dels seus personatges a la premsa satírica valenciana que posseeix la col·lecció.

5.6. Analitzar la simbiosi imatge text (versets, auques i dits populars) que apareixen a les vinyetes de les publicacions valencianes.

2. Realitzar una classificació de les publicacions periòdiques escollides de la col·lecció, pels seus valors plàstics i singularitat, incloent en ella un anàlisi dels aspectes formals, estètics i tècnics de les seves capçaleres.

Objectius específics:

6.1. Classificar tipològicament les publicacions.

6.2. Organitzar-les cronològica i alfabèticament.

6.2. Analitzar mitjançant una fitxa tècnica per a facilitar el procés, el seu apartat formal: mesures, maqueta, estructura, número de pàgines, cos de text, estat de conservació i tipus de caràcters.

6.3. Analitzar en l'apartat estètic les capçaleres i imatges gràfiques aparegudes que susciten interès, la seva composició, anàlisi del seu significat i del seu significat, i la concordança amb el titular.

6.4. Identificar el tipus d'imatge i la seva funció. Si es tracta d'imatges al·legòriques, satíriques, informatives, recreatives, decoratives, religioses, etc.

3. Vincular amb mesura, les publicacions periòdiques valencianes i les seues característiques formals, als esdeveniments històrics, socials, polítics i econòmics de l'època.

Objectius específics:

7.1. Analitzar la imatge de crítica social i política i el seu context històric.

7.2. Vincular les imatges amb els esdeveniments i successos de l'època.

7.3. Realitzar un estudio sobre les modes del període corresponent i l'estil de vida.

7.3. Analitzar la imatge religiosa i la seva evolució en la premsa valenciana a través de la premsa religiosa trobada en la col·lecció.

4. Anàlisi de les capçaleres i imatges gràfiques aparegudes en les publicacions periòdiques valencianes pertanyents a la col·lecció Navarro Cabanes. El seu estudi i evolució gràfica.

Els tipus de publicacions contingudes en la col·lecció del període seleccionat per aquest estudi són d'una gran diversitat, per a poder analitzar-los s'han de dividir en subgrups de característiques similars. La col·lecció es compon de 1844 títols dels quals s'anaven a discriminar aquells que no correspongueren a la regió valenciana, es a dir, ens limitem a estudiar aquelles publicacions que han estat editades en els terminis de les províncies de Castelló, València i Alacant. Una vegada estudiades les possibilitats organitzatives d'aquest conjunt de publicacions exposo a continuació la que finalment s'ha escollit i m'ha servit per al propòsit pretès en aquest treball. Junt a cadascun dels subgrups s'indica el nombre de títols localitzats. En la tesi s'han descrit sols els més significatius. El total de la premsa localitzada ha estat d'una aproximació de 1450 publicacions, tenint en compte que alguns títols no identifiquen el lloc d'impremta i el caràcter híbrid de moltes publicacions.

Publicacions valencianes de la Col·lecció Navarro Cabanes :

- 1. Premsa política: 222 (42 són diaris)**
- 2. Premsa satírica i humorística: 131**
- 3. Premsa per a la dona: 18**
- 4. Premsa infantil: 8**
- 5. Revistes culturals:**
 - 5.1. Revistes d'Educació: 51**
 - 5.1. Revistes científic- literàries: 141**
 - 5.3. Revistes especialitzades: 41**
 - 5.4. Revistes de Medicina i Farmàcia: 54**
- 6. Revistes d'Art:**
 - 6.1. Belles Arts: 14**
 - 6.2. Revistes de Música: 14**
- 7. Revistes de oci i espectacles:**
 - 7.1. Arts escèniques: Teatre, Cine i espectacles: 61**
 - 7.2. Revistes taurines: 44**
 - 7.3. Deports: 20**

7.4. Oci, loteria i passatemps: 7

7.5. Festivitats i fires: 29

8. Premsa Catòlica: 129

9. Premsa obrera, d'associacions, sindical i gremis: 60 (1diario)

10. Premsa noticiosa:

10.1. Gasetes i Correus: 12

10.2. Diaris: 108(molts són premsa política)

10.3. Premsa de notícies generals i premsa local: 121

10.4. Premsa d'indústria, comerç, administració i anuncis: 55

10.5. Premsa d'agricultura, ramaderia i apicultura: 45

10.6. Jurisdicció, impostos i administració: 29

11. Bolletins Informatius i d'associacions: 105

12. Annex Varia: 92

Els apartats 10 i 11 pel gran nombre de periòdics que contenen d'escàs interès gràfic per al tema tractat, no s'han desenrotllat i tan sols citarem algunes generalitats al respecte. Igualment tractarem de forma superficial l'Annex Varia i alguna publicació que despunta. Aquest apartat el formen publicacions que no tenen caràcter de periodicitat. Respecte a l'elaboració d'una classificació o catalogació que em permeti desenrotllar a posteriori aquest treball he dissenyat una fitxa tècnica que ha estat del tot útil i que exposo a continuació:

TÍTOL

Subtítol

Província. Llengua. Descripció basada en:

Impremtes que l'editaren:

Direcció:

Redacció i administració:

Matèria:.

La col·lecció conté:

Anàlisi dels aspectes formals, tècnics i gràfics:

Anàlisi formal:

Aplicacions tècniques:

Identificació dels caràcters gràfics i estètics:

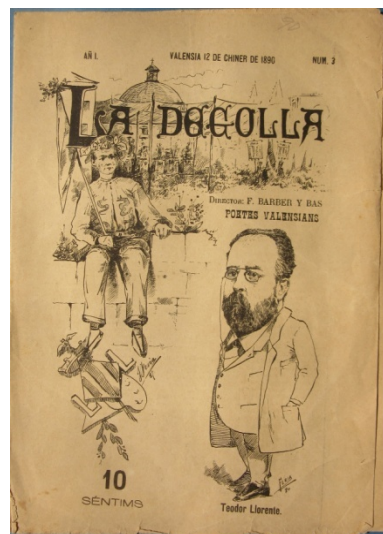
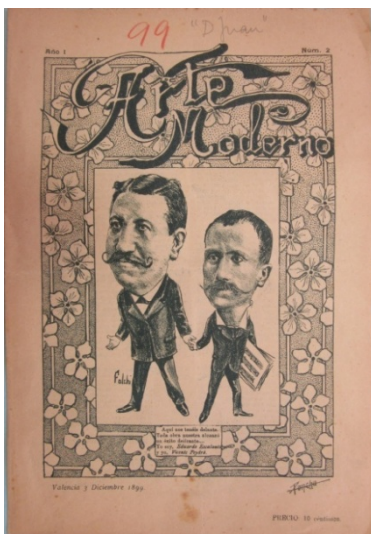
Notes d'interès:

S'ordenaren cronològicament a partir de la data del primer nombre contingut en la publicació i cada any per ordre alfabètic.

5. Conclusions

Una vegada recollits els títols de la col·lecció i separada la producció impresa pertanyent a la Comunitat Valenciana d'aquella que es va imprimir en altres províncies inclòs altres països, he procedit a classificar-la en subgrups per a facilitar d'esta manera un anàlisi més objectiu. S'ha pogut comprovar que la quantitat de premsa pertanyent a la Comunitat Valenciana supera en número a la que Josep Navarro Cabanes posseïa d'altres províncies i països. També supera en nombre la produïda en la província de València respecte de les altres dues províncies llewantines i en particular les més nombroses són les de la capital. Com molt bé deia Isabel Guardiola, predominen els números ú.

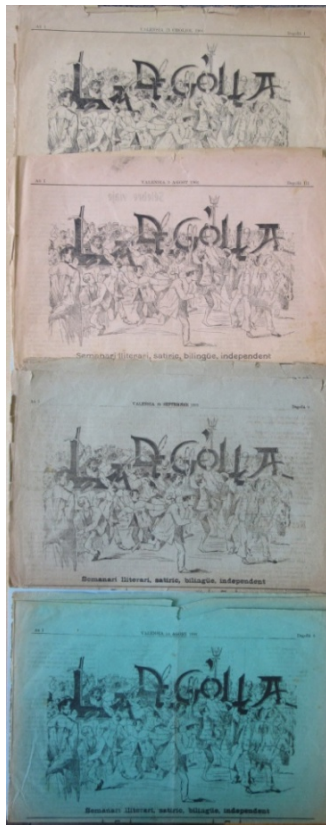
En relació al predomini de la llengua vehicular emprada, salvant la premsa satírica d'un determinat tipus de gènere popular i festiu en que s'empra el valencià, en la resta de subgrups s'usa la llengua castellana excepte dues publicacions escrites en francès –*Petit Moniteur*, de 1901, de Impremtes Domenech i *Bulletín de la Chambre de Commerce Francaise*, amb numeracions de 1912, d'Impremtes de Hijos de Vives Mora– , altres dues publicacions més antigues escrites en holandès, –*Amsterdam* de 1773-1775 i 1777, d'impremta desconeguda i que en l'enquadrernació figura com a títol "Gaceta de Holanda" i *Nouvelles extraordinaires de divers endroits du Mardi de entre 1792-1793 (Leiden, Holanda)*, amb Impremta Etienne Luzac–, i dues més escrites amb Esperanto. També es va trobar un suplement de *Giornale Ecclesiastico di Roma* datat entre setembre i octubre de 1797, escrit en italià.

S'observa tanmateix que les publicacions escrites en llengua vernacle, tingueren les seves fluctuacions influïdes pels canvis socials que es produïren durant els períodes progressistes i revolucionaris burgesos i el sorgiment de la Renaixença. Però també van relacionats als moviments populars i esdeveniments històrics produïts en terres valencianes. Episodis com l'alçament federal de 1869 i el cantonal de 1973.

La premsa satírica valenciana és un gènere molt peculiar i genuí. Com tota premsa satírica, en els seus orígens, no contenia imatges, però ja en 1849 trobem en *La Gaita*, un setmanari il·lustrat d'imatges tipus costumista. Aquest tipus de premsa evolucionarà cap altres formes, la més típica la d'una vinyeta litogràfica en la capçalera amb una imatge metafòrica o al·legòrica, al·lusiva al títol en la que algun personatge, comunament popular arremet contra individus o grups d'estaments que representen la corrupció i l'opressió i que d'algun mode cal aturar. Aquest tipus de publicacions adopta formes ingènues en les seves representacions, poc detallades i genèriques, però cap l'acabament del segle decimonònic i amb la crisi del 98 es tornen incisives i caricaturesques. La premsa satírica en conjunt, era una premsa perseguida, foren quins foren els governants, encara que en períodes progressistes gaudiren de major llibertat. Com es deia, adopta esta premsa, matisos particulars que la diferencien d'altres premses espanyoles. En algun cas pren de models els referents de Madrid i sobretot de Barcelona. Vegis com exemple *La Fam* i *La Flaca*, Barcelonesa o totes les hereteres del *Fray Gerundio* madrileny. Però el fet lingüístic i en concret la variant popular o el entenent en aquest cas com a tal, l'aplicació de mots emprats preferentment per sectors populars abans de la normalització lingüística, fan de les produccions valencianes, un gènere únic, que no es repeteix en altres regions, ja que l'ús metafòric s'empra en base als costums i dits d'esta terra.

En el gènere satíric no hem d'oblidar que tan carlistes com republicans, com federalistes, aplicaren les mateixes fórmules. El gènere jocoseriós, es presenta en les publicacions valencianes amb un humor gruix, inclòs grosser, per abordar de forma crítica aspectes socials i polítics que d'altre manera no serien denunciats. A l'any 1898, trobem un sol número ú, de la revista *El Latigazo*, i un altre únic número ú de la revista *El Capitan Veneno*.

Respecte al conjunt de publicacions científic literàries, la col·lecció conté interessants revistes del gènere romàntic i representants de la Renaixença valenciana com *El Mole*, de José María Bonilla. Aquest tipus de revistes es caracteritzen per incloure lletres capitulars en el cos de text, realitzades a boj que el decoren i trenquen la monotonia de les seves pàgines, També són il·lustrats alguns relats, auques, i vinyetes que es fan acompanyar de versets. Algunes d'estes revistes, com *El Fenix*, de 1844, dirigida per Don Rafael de Carvajal, són bons exemples de premsa romàntica il·lustrada valenciana. Esta publicació va ser editada en la Impremta de Benito Monfort i la capçalera és obra de Pascual i Abad com a gravador i Don Luís Tellez com dibuixant i

creador. Per aquella època, València contava ja amb el important taller litogràfic i de gravat de Antonio Pascual y Abad. *La Psíquis*, revista romàntica dedicada al sexe femení fou editada en el taller d'impremta de Manuel López el 1840, però la portada, la contra portada i les orles interiors així com les lletres capitulars habitades foren gravades o litografiades per Pascual y Abad y dibuixades per Don Luís Tellez.

Conversaciones entre Saro Perrengue y el Doctor Cudol, a mig camí de la sàtira pot ser considerat dins del gènere literari en el que s'anomenen col·loquis i l'únic vehicle de transmissió de notícies d'opinió -a través de les converses de dos individus- que podien realitzar-se durant la regència de Ferrant VII. El nombre "Cudol" com a lèxic valencianista, de gran sonoritat, emprat repetidament en premsa satírica valenciana al llarg del segle XIX, és emprat en *La Donsanya*, com a "profeta Cudol" per Bernat i Baldoví cercant una antítesi humorística similar al del col·loqui *Conversació entre el llisensio Tarrós de Almásera y Tófol Rosegó de Alboraya*. Novament apareix en Doctor Cudol "curiós paperet, més belluter qu'un conill de porche, fet com si diguerem, aposta per a tirar semanalment dotoreries", que aparegué el 1880 sota la direcció de Constantí Llobart o bé *El Cudol, periòdic que allà vorem lo que serà*, aparegut en Xàtiva en agost de 1890, en la impremta de Blai Bellver, de sàtira local del que es publicaren quatre números¹. Més cap endavant, un altre escriptor satíric, el prevere i arxiver Andreu Martí Sanz, adoptaria denou aquest mot en *Revista de Gandía*, en la secció "Ripios i Pedraes", publicació tradicionalista catòlica apareguda el 21 d'abril de 1900 i que va perdurar fins el nombre 1864 de l'11 d'abril de 1936².

La revista dirigida per Constantí Llobart, *El Doctor Cudol*, apareguda el 4 de desembre de 1880, tenia en la capçalera, una vinyeta xilogràfica en la que es representava a un metge aproximant-se a una farmàcia per a curar-se dels atacs rebuts, metàfora satírica.

Cuento de Dumenge, d'Editorials Carceller, fou una revista literària de 1920 que aparegué el 1914. La revista contenia petites creacions d'escriptors locals, i en la seua portada apareixia una dona amb indumentària valenciana dibuixada en traç de contorn negre, assentada, recolzant-se a la columna d'un marc decoratiu i sostenint un llibre als seus genolls, però en altres ocasions apareixia la imatge fotogravada de l'escriptor protagonista de les narracions internes com igualment ho feia la seua predecessora de 1910, *Cuento*

¹ Navarro Cabanes, Josep, 1928: *Prensa Valenciana*. Valencia. 1928, ed. Diario de Valencia, pp. 64-65 i 82 respectivament.

² García Frasquet, Gabriel: "Cudol", *Poeta satíric gandià*. [en línia]. [data de consulta: 12 de setembre de 2015]. Disponible en: www.onomastica.cat/sites/onomastica.cat/files/33_garcia.pdf

Levantino. Aquest tipus de revistes exerciren una important labor en el foment de la llengua valenciana y de la cultura en general.

A través d'algunes revistes literàries, es promocionaren autors romàntics tan espanyols com estrangers. Amb estes publicacions citades, podem obtindre una visió general del procés evolutiu d'aquest tipus de premsa.

El grup establert de revistes d'arts es subdivideix a l'hora en Música y Belles Arts. Aquest últim, té poca presència per si sol en la col·lecció, però impregna el contingut de totes les revistes il·lustrades de cada període estudiat. Encara així, s'han localitzat algunes publicacions destinades a exposicions regionals.

Observem encara l'empremta del neoclassicisme en alguna d'elles però el seu esperit és romàntic. En estes revistes podem contemplar imatges procedents de reproduccions de gravats, litografies i fotogravats de reproducció de quadros d'obres de coneguts pintors i gravadors valencians. Alguns dels temes representats procedeixen de la mitologia grecoromana que s'adapten segons sigui el període neoclàssic, romàntic i fins i tot modernista, però continua apercebut-se la influència neoclàssica en especial en aquelles revistes més acadèmiques.

En les publicacions de finals de segle ja podem observar la introducció del fotogavat en elles amb la presència de reproduccions de quadros de coneguts pintors valencians com Juan de Juanes o Pinazo. L'imaginari varia entre els temes religiosos, els històrics, els retrats i temes costumistes i regionalistes.

Amb els almanacs es difonien litografies amb imatges d'un estil tipus realisme costumista. Per altra banda el gènere realista està també present en revistes com *Valencia Cómica*, en el seu nº1 de desembre de 1889 on apareix retratat el pintor Francisco Domingo per Honorio Romero Orozco, una litografia feta a ploma.

Altre retrat que apareix en el nº4 del 29 de desembre de 1889 és el de l'escriptor Jacinto Labaila, retrat realista realitzat amb llapis litogràfic que ve signat per Rengon. En la mateixa revista s'inclouen vinyetes humorístiques del dibuixant Cilla, dins d'un gènere satíric suau i de crítica social poc àcida. Els dibuixants gràfics professionals que es reconeixen, com el pamplonès Salustiano Asenjo, el valencià, González Martí (Folchi), o el madrileny Cilla que

com s'ha pogut comprovar, també col·laborà amb algunes revistes gràfiques valencianes, es distingeixen per la seua personalitat y estil propis.

En Editorials Carceller, participaren gran quantitat de dibuixants i il·lustradors gràfics i cadascun d'ells usava codis visuals diferents. En les capçaleres de les revistes treballaren també els ja mencionats i altres com Josep Pérez que col·laborà per a revistes de diferent ideologia com *El Palleter* y *La Traca*. Altres, com Muro i Tramús, col·laboraren per al disseny de les capçaleres de les revistes de Vicente Miguel Carceller. El mateix Vicente Carceller també va dissenyar alguna d'elles, como la primera versió de la capçalera pera *La Sombra* en el seu primer número. Uns altres dibuixants que treballaren per a ell en la seva etapa final, foren Carlos Gómez Carrera sota el pseudònim de Bluff i José María Carnicero. Els dibuixants solien habitualment, treballar per a revistes d'ideologies diferents i sota contractes. Per lo general observem l'ús de la tècnica litogràfica en aquest tipus de publicacions.

Respecte a les revistes musicals que s'han observat, la seva aparença és ordenada i equilibrada. Amb freqüència trobem en aquelles que contenen imatges, retrats de músics il·lustres en forma d'oval, tipus camafeu, acompanyant algun article de fons. Empren lletres de fantasia i s'inclouen imatges d'artistes o cantants, estes s'adornen amb delicats marcs decoratius.

Al seu interior podem trobar partitures. Algunes revistes de començament de segle, es manifesten estèticament modernistes com *Mundial Música*, nº60 de 1920, però ja en una línia tardana, cercant formes més senzilles. Algunes d'estes revistes empren amb freqüència l'arabesc rítmic, la forma oval i circular per a circumscriure imatges. No obstant, la revista que compta amb més nombres de la col·lecció és el *Boletín Musical*, pobre en imaginari.

Les revistes d'educació es divideixen a l'hora en revistes professionals dirigides al docent o en revistes escolars en les que participen els alumnes i es relaten en elles les activitats pròpies de la vida escolar i les extraescolars. Estes revistes tenen com objectiu, fer participar l'alumnat de la vida escolar i fer publicitat fora del centre dels recursos amb que compten, les instal·lacions, etc. També fan de via de comunicació amb els pares o tutors de l'alumnat. Altre tipus de revistes són aquelles que tracten d'instruir als adults en un afany d'alfabetitzar-los i dotar-los d'unes eines intel·lectuals per a que puguin

desenvolupar-se. Algunes, també dirigides a adults, versen sobre higiene i cultura.

Les revistes professionals amb continguts pedagògics i filosòfics contenen poques imatges. Les escolars solen portar algun encapçalament litogràfic. Altres tenen fotogravats pel que les escoles estarien dotades de recursos econòmics per a editar-les. En relació a la seva dimensió les hi ha de format de periòdic, però generalment són de la mesura d'una revista. Trobem aquest tipus de publicació en la col·lecció a partir de 1860, encara que en poca quantitat.

Les revistes mèdiques i de farmàcia contenen poques imatges gràfiques. Ja clausurant el segle XIX, podem observar els primers fotogravats, com és el cas d'algunes revistes urinàries trobades on hi ha fotogravats de pacients. En altres revistes es mostren les instal·lacions dels hospitals i balnearis per al coneixement d'una possible clientela. El format d'estes revistes és de 32 cm o inferior, amb abundats pàgines en les que s'inclou molta publicitat de productes farmacèutics. Les seves portades tenen generalment un disseny tipogràfic. El director de la revista apareix identificat i és quasi sempre un doctor.

Les revistes infantils no són molt abundants. Consten també aquelles que els periòdics donaven com suplement per als menors. Contenen historietes gràfiques, vinyetes humorístiques i passatemps. En ple segle XX, ja es produeixen en color. Les primeres eren litografies. *Boby*, acolorida a dues tintes, és un exemple interessant d'aquest tipus de revista llavors molt recent. No consta la editorial. *La Comedia Humana* és més antiga i amb imatges naturalistes de tipus costumista pel que podem advertir una gran transformació en aquest tipus de publicacions. En cadascú del números es continua repetint la capçalera.

Les revistes per a la dona de les que disposem en la col·lecció de Cabanes, poden oferir-nos una idea de l'evolució del pensament romàntic fins l'era industrial en que la dona participa en la vida pública i professional. Són significatives, la revista *La Psiquis*, i les seccions corresponents a les revistes d'actualitat de mitjans dels anys vint per a comprovar estes conclusions. Altres revistes arreplegades en aquest grup són de brodats, publicitat i modes de París i Madrid, junt amb alguna revista del gènere romàntic dedicada exclusivament a un lectorat femení.

No trobem tampoc a faltar alguna revista catòlica d'adoctrinament pertanyent al grup de la "Bona Premsa", com *La Mujer Católica* i *Voluntad*, revista mensual de la *Federación Femenina*, de l'any 1927. En general no abunda en la premsa recercada de Cabanes però hem de comptar també amb les seccions dedicades a la dóna de les publicacions més modernes.

La premsa Catòlica, és tal vegada la que reuneix major quantitat d'imatges i símbols iconogràfics, com és d'esperar, de tema religiós. Apareixen amb certa freqüència els sants de devoció valencians: San Vicent Ferrer i San Pasqual Bailón; Les verges, de la Inmaculada i de la Cova Santa, i principalment es repeteix la devoció a la Santa Patrona de València. Altre tipus d'imatges trobades en esta premsa són aquelles que testimonien esdeveniments religiosos com celebracions i congregacions pontificies, etc.

Trobem també retrats en oval d'il·lustres de la institució eclesial. Aquest tipus de premsa, està molt bé maquetada i les seves imatges fotogravades gaudeixen de bona qualitat.

En relació a les publicacions promogudes per algunes ordres religioses, aquestes, contenen imatges litogràfiques d'escenes religioses. En les més antigues del segle XIX podem observar alguna xilografia de tema marià. La premsa religiosa és molt copiosa en la col·lecció, contant al voltant de 129 títols. Pertanyeria, aquest tipus de premsa, salvant algunes excepcions, a un lector de sexe indiscriminat. Les publicacions religioses tenen una forta presència i van dirigides a totes les capes socials. Algunes d'elles amb cert afany d'adoctrinament cap un lector més exigent i cultivat, aprofundeixen en aspectes filosòfics, teològics i educatius.

PLAZA DE TOROS DE VALENCIA
El Domingo 22 de Septiembre de 1907, A LAS CUATRO MENOS CUARTO de la tarde
en el campo de la plaza y con permiso de la corporación municipal, se celebrará
UNA EXTRAORDINARIA CORRIDA DE NOVILLOS
ORGANIZADA POR EL
CIRCULO TAURINO DE VALENCIA
y cuyos procedimientos son aprobados por el Ayuntamiento de esta ciudad
en la que se celebrará

SIETE HERMOSOS NOVILLOS
de la acreditada ganadería de D. Juan Barranco, de Espinosa
La presidencia estará á cargo de distinguidos tipos de esta capital

ORDEN DEL ESPECTACULO

PRIMERA PARTE Salida a recoger la plaza y siguiente salida. Diez, Purito González. Se tirarán, banderilleros, cuatro novillos á estoque TREN- DILAYO NOVILLOS por los nombres de este Circolo Taurino	SEGUNDA PARTE Aplicado para todo en Valenc. Cualquier otro nombre que salga de novillos y caballos muera. MR. PAU ARAMIS que tanto en los hechos agitados en la presente temporada en la plaza de Barcelona, Marsella, Bordeaux, Burdeos, Niza y Za- ragora, el cual ejecutará en esta plaza los dos toros, en la primera vez, en suerte favorita de esta plaza.	TERCERA PARTE Se repasarán, banderilleros y cuatro novillos á estoque DIEZ TREN-DILAYO NOVILLOS por el nombre superior. Enlio Moreno, MORENITO DE VALENCIA En la lista de toros de esta plaza últimos toros, ejecutará el espectáculo, solo visto una vez en Valencia. MISTER ORELEFAP al cual, como el año anterior, severé sus actuaciones desde el momento del nacimiento á la salida del toro. Banderilleros para los cua- tro últimos toros: Miguel Bar- celó, PALLEDA y Fran- cisco Gómez, FERRAZZILLA — Franco Moreno, GARRIGERA — Manuel Zapatero, NOVEL- LERO
---	---	---

PRECIOS
Palo barrera sin entadas, 3 pes.—Palo 1.º con los novillos, 170 pes.—Barrera con en-
tada, 1 pla.—1.º y 2.º novillos con entada, 975 pes.—Barrera con entada, 975 pes.
ENTRADA
Media entrada para señores, niños y militares sin graduación, 25 Cts.
SON SEÑORES Y NIÑOS A CARGO DE LA BARRERA

Año II Valencia 20 Septiembre de 1907 Número 2

CIRCULO TAURINO

Periodico-panorama deparatante y regocijante

Este Periodico cuesta en venta en el extranjero 1 pes. y en el extranjero 1 pes. y en el extranjero 1 pes.

Se reparte gratis

La suscripción este periódico en el extranjero 1 pes. y en el extranjero 1 pes. y en el extranjero 1 pes.

Don Taurino es un modo, un modo

El món taurí, símbol d'espanyolisme i tan en voga a finals del segle XIX, està present en la col·lecció, en una proporció aproximada d'un i dos setmanaris anuals observats en la premsa en les últimes dècades d'aquest segle i començament del segle XX, dels quals s'han arreplegat per al seu anàlisi els que oferien major interès i es trobaven en millor estat.

El Taurino de 1895, *El Toreo de Valencia* de 1896, *El Burladero* de 1897, *La Muleta*, de 1897 y *La Revista taurina* de 1898, entre altres. Són alguns dels setmanaris més representatius i presenten habitualment, la imatge del retrat d'un torero il·lustre en la primera plana. La major part de les imatges dels toreros son fotogravades, algunes procedeixen d'imatges fotogràfiques, però altres estan realitzades mitjançant tècniques xilogràfiques, es tracta d'algunes capçaleres o de petites vinyetes que s'inclouen en les pàgines interiors.

Las imatges xilogràfiques coexisteixen amb multitud de litografies que es produeixen en aquest període. Descubrim capçaleres realitzades mitjançant tècniques xilogràfiques de gran bellesa. En les capçaleres d'aquest tipus de revistes apareixen vinyetes d'imatges al·lusives al món del toreig. Altres revistes no especialitzades, també ofereixen notícies taurines al seu interior, són publicacions de les primeres dècades del segle XX. El món del toreig s'ha associat al món de les apostes i de la loteria, així com de l'espectacle teatral, per això és freqüent observar revistes que integren estes diferents seccions al seu interior. Cal destacar pel seu colorit i gràcia compositiva una revista que emprà la tècnica litogràfica a color, es tracta de ***La Lidia de Valencia*** de 1886.

Predominen en estes litografies els rojos, els tons terra i els grocs.

De les revistes teatrals, tal vegada la més interessant trobada és *Nostre Teatre*, d'editorials Carceller. L'única escrita en llengua castellana i que posseeix interessants il·lustracions en les seves portades. Són edicions de començament de segle que fomentaven la cultura popular. Destaquen les dues primeres, realitzades amb una tècnica lliure i colorista. Podem dir d'elles que són les portades més abstractes i menys icòniques que conté la col·lecció. No obstant, les cobertes de les següents, d'un estil noucentista primitiu, no són tan alegres i pretenen captar un públic més culte. Altre revista d'interès és *El Comiquito*, amb una capçalera litogràfica que fou dissenyada per Enrique Pastor, en que es representen dues dones assegudes en una llotja,

contemplant una escena teatral. En esta revista es donaren a conèixer alguns artistes i actors locals de l'època.

En les revistes d'oci i espectacles ja de començament de segle, advertim la inclusió gradual de seccions dedicades al cinema. Els grans periòdics la vida dels seus actors i actrius. Apareixen tanmateix revistes especialitzades amb les que compta la col·lecció, com *Vida cinematogràfica*, dedicada exclusivament a aquest tema.

Respecte a les revistes de festivitats i fires hem de senyalar les dedicacions realitzades per la revista *El Círculo de Bellas Artes*, amb motiu de la Fira de Juliol de 1896 i *La Ciudad del Miguelete*, una de les més modernes que anuncia el canvi de tendències artístiques i les seves influències Art Deco. La presència del Modernisme en les publicacions de la col·lecció no és molt significativa, però advertim certs trets que podrien recordar magazines barcelonesos en alguna de les publicacions analitzades, els ornaments o la complexitat compositiva i profusió de dibuixos vegetals, evocuen estes imatges.

Les capçaleres realitzades trencant la simetria amb detalls esteticistes o bé, l'aparició de figures enllaçades en trames vegetals, encara sense ser femenines, més aviat àngels, podrien tindre també una aparença simbolista o tan sols ser inspirades pel barroc valencià. Per altra banda s'observa, la introducció de marcs de tipus modernista que decoren algunes imatges d'aquest període. Així com en la revista madrilenya *Blanco y Negro*, es manifesta la presència d'aquest estil en alguns dels seus números, i més al davant de l'estil Art Deco, en les revistes valencianes de la col·lecció, observem algunes pinzellades d'aquest estil que no aplega a definir-se com a tal. Així mateix, es pot dir que en el conjunt de l'imaginari analitzat pertanyent a la col·lecció, hi ha un predomini de lo figuratiu.

Respecte a la premsa periòdica noticiosa, perviu la maqueta vertical al llarg del segle XIX i bona part de les primeres dècades del segle XX. La tipografia emprada en el cos de text de les del segle XIX, és la "didona", i en les del segle XX, els tipus de la "Ionic". Per a la publicitat, les fórmules tipogràfiques són múltiples i variades abundant les de pal sec i de fantasia. L'ús de la cursiva s'empra en textos científics i bolletins, fins i tot com recursos per argumentar algunes publicitats i atorgar credibilitat i prestigi al text llegit. La cursiva era utilitzada antigament en els textos humanistes.

El format de les revistes ve a mesurar uns 32 cm; el dels periòdics uns 44 cm i el dels bolletins uns 25 cm.

Els primers periòdics cercats del segle XVIII i del primer terci del segle XIX mesuraven menys de trenta decímetres i es semblaven als antics llibres. Ja cap el 1840 s'observen les primeres modificacions en el format. Es pot apreciar en la premsa periodística una millora de l'entitat i de la impressió, ja passada la primera dècada del segle XX, i una millora en la qualitat del paper, especialment en les revistes. Així com una introducció gradual de la imatge fotogravada.

En els diaris trobats, predominen els regionalistes, tradicionalistes i carlistes, com *Diario de Valencia*, *La Defensa* i *Los Dos Reinos: Aragón y Valencia*, però també es constata la existència d'altres amb tendències polítiques diferents, tals com, *El Pueblo*, periòdic republicà dirigit per Blasco Ibáñez, *La Víctima del Trabajo*, *República Social*, diari del Centre Marxista, y *Porta Coeli*, setmanari d'ideologia socialista i en defensa de l'obrer pel que es dedueix que Josep

Navarro Cabanes encara sent carlista, tenia certa tendència a conservar publicacions d'ideologies diverses. Cert és que predominen les d'índole tradicionalista, però *El Chornaler*, primer periòdic valencià de tendència anarquista, també conta entre la col·lecció. Alguns del periòdics regionalistes i comercials trobats, són *El Correo de Valencia*, *Asociación Mercantil Española* i *El Regional*, diaris que predominen i es desenrotllen durant el període de la Restauració. Dels periòdics diaris, s'han analitzat la seva estructura i tipografia, més que el seu contingut ideològic. Estes publicacions es caracteritzen majoritàriament per no tindre imatges, apareix alguna il·lustració de forma esporàdica i contenen alguns elements ornamentals tipogràfics. La seva portada sol tindre una composició simètrica. Com ja s'ha indicat, la tipografia emprada per als cossos de text és de la família de la "didona" o romana moderna de caixa baixa i fina durant el segle XIX i de les "Ionic" avançat el segle XX. La maquetació, de format vertical, s'estructura en columnes, màxim observades set. Alguns periòdics estan millor estructurats que altres. Els titulars apareixen el les capçaleres en gran gruix i lletra egípcia o de pal sec. Solen estar centrats, deixant dos espais als dos costats reservats per altre tipus d'informació, identitat, administració, preus, etc. Les imatges gràfiques que apareixen en ells són molt rudimentàries, xicotetes xilografies o elements ornamentals tipogràfics de metall o fusta. S'empren per a separar textos i columnes, bigots i pleques; per a emmarcar anuncis, orles, al·legories, vinyetes i marcs decoratius encara que amb menys freqüència que en les revistes. També s'empren escuts, segells, petits rosetons o botons decoratius i alguns logotips, realitzats en talla dolça o xilografia. Advertim la introducció del fotogravat en premsa diària regional ja a finals del segle XIX, aquest tipus de imatges, van predominant a mesura que s'aproxima el fi de segle. El número de periòdics diaris trobats en la col·lecció és d'uns 108 títols dels que una quarantena són premsa política, algun premsa obrera y molts premsa local. Sorprèn la gran quantitat de bolletins de diferents disciplines, que posseeix la col·lecció. Són de menor format que els diaris però amb major paginació. Com quasi totes les publicacions conté algun apartat dedicat a la publicitat. Les capçaleres es presenten amb titulars centrats i organitzats de forma jeràrquica i s'aplica en elles la separació per caràcters. La major part de les publicacions analitzades són periòdiques, la seva periodicitat fluctua generalment entre els

diaris i els setmanaris, encara que també trobem publicacions que apareixen dues vegades per setmana, quinzenals, mensuals i anuals com els almanacs. No obstant, la col·lecció comprèn un conjunt d'elles de difícil catalogació, aproximadament un centenar d'exemplars que no estan inscrits en el grup de periòdics per ser eventuals i es cataloguen en un apartat anomenat Annex Varia.

Aquest tipus de publicacions no solen presentar imatges donada la seva antiguitat o caràcter tipològic. Entre elles es troben els discursos, avisos, o bans. També trobem interessants publicacions del gènere de la literatura de cordell i antigues cartelleres taurines

Exclusivament tipogràfiques com *Novillos*, una publicació que ofereix cert interès gràfic i que està dissenyada en un estil modernista és *Mercado de Colón*, únic exemplar que es va editar amb motiu de la construcció de l'edifici en 1916, del que no consta cap impremta.

BELLAS ARTES

Mujer griega.